

Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences

Journal home page:

<http://ijournal.uz/index.php/jartes>

STAGES OF DEVELOPMENT OF APPLIED ART OF UZBEKISTAN

Rasulov Murad¹

Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

KEYWORDS

Painting, graphics, pattern element, composition, gilding, embroidery, leafy rafters, girih, peshtoq, kumgon, incense, obdasta, surmadon, dastshoy

ABSTRACT

This article contains information about the ancient applied art, which reminds us of our national traditions, reflecting the antiquity of Central Asia. The works of masters who contributed to the development of applied art were mentioned. Differences between schools of applied art in Uzbekistan and types of patterns that bring out the beauty of applied art are presented.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.8010144

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Associate professor at the Department of Fine Arts, Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Uzbekistan

O‘ZBEKISTON AMALIY SAN’ATINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

KALIT SO‘ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Rangtasvir, grafika, naqsh elementi, kompozitsiya, zarhal, kashta, bargli raftori, girih, peshtoq, qumg'on, isiriqdon, obdasta, surmadon, dastsho'y

ANNOTATSIYA/АННОТАЦИЯ

Bu maqolada O'rta Osiyoning azaliylikni aks ettiruvchi milliy an'analarimizni bizga eslatib turuvchi qadimiy amaliy san'at haqida ma'lumotlar keltirilgan. Amaliy san'atning rivojlanishiga hissa qo'shgan ustalarning ishlari haqida aytib o'tilgan. O'zbekistondagi amaliy san'at maktablarining bir biridan farqi hamda amaliy san'atning go'zalligini yuzaga chiqarib beruvchi naqsh turlari haqida keltirilgan.

Ijtimoiy va shaxsiy turmushda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan badiiy buyumlar tayyorlash, kundalik turmush ashyolari (asbob-anjomlar, mebel, mato, mehnat qurollari, kiyim-kechaklar, taqinchoqlar, o'yinchoqlar va boshqalar)ni badiiy ishlash bilan bog'liq ijodiy mehnat sohaslarini o'z ichiga oladi. Amaliy san'at asarlari ko'z bilan ko'rish, his etish va anglashga mo'ljallangan. Amaliy san'at asarlari va buyumlari insonning moddiy muhitini go'zallashtirishga, insonning estetik dunyoqarashini boyitishga xizmat qiladi. Ayni paytda o'zining ko'rinishi, tuzilishi, xususiyatlari bilan insonning ruhiy holati, kayfiyatiga ta'sir etadi, bezatilgan narsalar hayotda foydalanilishidan tashqari badiiy qiymati bo'lgani uchun ham qadrlanadi. Shuning uchun xom ashyoning go'zalligi va nafis xususiyatlarini namoyish etish, unga ishlov berish mahorati va usullarining ko'pligi amaliy san'atda estetik ta'sirni oshiruvchi ahamiyatga ega faol vositalardir. Xom ashyoning go'zalligi, qismlarning mutanosibligi, tuzilishining maromi buyumning ta'sirchan umumlashma qiyofasini ifodalovchi yagona vositalardir. Ta'sirchan mazmunli shakllar ko'pincha taqlidan yaratilganda mazmuni ortadi. Buyumda hosil bo'layotgan bezak uning obraz tuzilishiga ham sezilarli ta'sir etadi. Bezagi tufayli buyum Amaliy san'at asariga aylanadi. Amaliy san'atda bezak yaratishda naqsh bilan tasviriy san'at (haykaltaroshlik, rangtasvir, ayrim hollarda grafika) qismlari (alohida yoki turlicha birikuvlari) keng qo'llaniladi. Amaliy san'at asarining uyg'unligi avvalo badiiy buyumning badiiy va amaliy vazifasining yagonaligida, shakl va bezakning o'zaro birikuvida, tasvir va buyum tuzilishida namoyon bo'ladi. Bezakning shakl, tasvirning buyum ko'lamini va xususiyati, uning amaliy va badiiy vazifasi bilan uyg'unlashtirishning zarurligi tasviriy bo'laklarni o'zgarishiga, talqinda shartlilikka va narsa qismlarini o'xshatib yaratishga olib keladi. Inson yashar ekan har doim go'zallikka intilib yashaydi, atrofidan nafislik va go'zallikni qidiradi. Insoniyatni amaliy san'atga intiltirgan narsa bu avvalo insoniyatning yanada shakllanishidir. U shakllangani sari olamni ko'proq ko'rib bilib, uni kuzatib undagi Alloh yaratgan go'zallikni o'zi yasagan buyumlarida ma'lum bir o'zgartirish asosida aks ettirgan. Ya'ni amaliy san'atda keng qo'llaniladigan naqshlarni asosiy qismlari atrofimizdagi borliqdan olingan. Har bir naqsh elementining maxsus qiyosi va ularning mazmuni bor. O'zbekistondagi barcha viloyatlarda amaliy san'at namunalaridagi uslub va o'zgarishlar ularning iqlimi ularning azaliy va qadimiy

an'analariidan kelib chiqib farqlanadi. Har bir hududagi naqsh elementlari va kompozitsiyalarning ma'lum bir qismlari ham bundan mustasno emas.

Bola tarbiyasida hunar o'rganishning ta'siri, halol mehnat kabi axloqiy tushunchalar shubhasiz yuksak ma'no kasb etadi. Azaldan bu kabi hunarlar ustalariga shogird tushilib o'rganilgan. Bolaning hunar o'rganishiga qiziqtirishdan maqsad uning kelajagi uchun va mehnatkashlikka o'rgatish hamda halol luqma bilan kelajakda oilasini ta'minlashi nazarda tutilgan. "Hunarli kishi xor bo'lmas" maqoli ostida xalq aholisi ish ko'rgan ya'ni qo'lida biror hunari bo'lgan inson bironvaga qaram bo'lib qolmagan.

O'zbek xalqining amaliy me'morchilik san'ati o'ziga xos boy an'analarga ega hisoblanadi. Bizning davrimizga qadar yetib kelgan amaliy me'morchilik san'ati asarlari rang-barang va xilma-xildir. Bular nafislik bilan ishlanadigan ganch o'ymakorlik namunalari, kulollik buyumlari, yog'och va metallardan ishlangan uy-ro'zgor ashyolari, badiiy kashta bilan bezalgan so'zanalar, zarhal kashtalar, turli xil do'ppilar, zargarlik buyumlari va boshqalardir.

Amaliy san'atda asosiy o'rinni kompozitsiya ya'ni naqshlar elementlari egallaydi. Naqsh – bu arabcha tasvir, gul degan ma'nolarni anglatadi. Har bir amaliy san'at turida ko'plab naqsh elementlaridan foydalanib, san'at asarlari ishlanadi. Amaliy san'atdagi naqsh elementlaridan o'simliksimon kompozitsiya tuzish uchun (barg, band, marg'ula, gul, g'uncha, bog'lam va sirtmoqlar) kabi elementlardan kompozitsiyalar tuziladi. Kompozitsiya qanchalik go'zal chiqishi uchun esa shu aytilgan kabi elementlar mukammal qilib ishlanishi kerak. Masalan, "marg'ula" elementi qo'sh chiziqli gajak bo'lib, u naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, ganch o'ymakorligi, misgarlik kabi amaliy san'at sohalarida keng qo'llaniladi. Yana naqsh kompozitsiyalarini boyitish uchun "bargli raftori" kabi naqsh elementlari ham qo'llaniladi. Bunda Islimi gullar yo'llari va tuzilishiga qarab nomlanadi, ya'ni yak raftor, du raftor, gulli raftor, barg elementlaridan tuzilgani esa bargli raftor deyiladi. Aylana islimi – bu esa islimi gullar aylanadan tuzilgani uchun "aylana islimi" deb ataladi. Grix – forschadan olingan bo'lib chigal, tugun degan ma'nolarni beradi. Grix asosan geometrik shakllardan ishlanadigan naqsh turidir, bu naqsh turi e'tiborni ko'p talab etadi sababi shundaki, naqsh kompozitsiyasini ishlash jarayonida e'tibor bilar chiziqlar orqali to'qilishi zarur bo'ladi bu esa ishning asosiy qismidan biridir. Islimiy ya'ni o'simliksimon naqsh turi bor bu naqsh turida atrof olamdan ilhomlanib, naqsh kompozitsiyalari tuziladi. Bu naqsh turini tuzish uchun barg, g'uncha, gul va novda kabi elementlarning turlicha ko'rinishidan foydalaniladi.

Qadimiy amaliy san'atning turlaridan ya'na biri bu "Naqqoshlik san'ati"dir bu san'at namunasi barcha amaliy san'at asrlarining negizi hisoblanadi. Naqqoshlikning rivojlanishiga o'z hissasini qo'shgan ustalardan biri, naqqoshlik maktabini yaratgan ustazoda naqqoshlardan Saidmahmud Norqo'ziyevdir. 1946-yili Alisher Navoiy nomidagi teatr binosiga turli viloyatlardan ganch o'ymakorlar, naqqoshlar, yog'och o'ymakorlar, misgarlar va boshqa hunarmandlar taklif etildi, shu ustalar ichida usta Nurqo'ziyev ham naqsh bezagiga taklif etilgan. Uning boshchiligida Farg'ona zali bezatildi, u ko'pgina andozalar tayyorlab bergan.

Nafislik bilan ishlangan ganch o'ymakorlik namunalari me'morchilik taraqqiyotida o'ziga xos o'rni bor. Mohir ustalar shu kungacha nozik va insonga zavq bag'ishlovchi ijod namunalarini yaratib kelishgan. Bular: taxmon va deraza chetlari zanjira deb ataluvchi naqsh bilan hoshiyalangan, ko'zguna atrofiga, hamda qandillar o'rnatilishi uchun peshtoqlarga ijod namunalari ishlashgan. Ganch o'ymakorligi rivojiga o'z xissasini qo'shgan usta Shirin Murodov 1947-yilda Muqimiy nomli teatrni ikkinchi marta bezashda qatnashib kiraverishdagi yo'lak tepasini va asosiy markaziy gumbazining ganch o'ymakorlik ishlarini bajardi. 1946-yilda esa "Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatri binosini qurishda qatnashdi. U bu ijodiy ishlari bilan vatanimiz ravnaqiga o'z xissasini qo'shgan, shu kungacha binolar hali hanuz shu ijod namunalari bilan go'zal ko'rinishini saqlab qolgan.

Yana bir azaldan shakllanib kelayotgan amaliy san'at turi bu yog'och o'ymakorligidir. Bu amaliy san'at turida ham yuqorida sanab o'tilgan naqsh turlaridan foydalanib kompozitsiyalar ishlanadi. Ishning go'zaligini oshirish uchun asosan kompozitsiyani mukammal ishlab olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Yog'och o'ymakorligida yog'ochlar ham ishning asosiy o'rnini egallaydi. Buning uchun hamma daraxt yog'ochidan ham foydalanilavermaydi faqat mos keluvchi yog'och turlarida foydalaniladi. Masalan, yong'oq-postlog'i ko'kimtir, qalin va silliq bo'ladi. U yaxshi pardozlanadi, undan yog'och o'ymakorligida keng foydalaniladi. Chinor- po'stlogi qizg'ish, sariq tusli yupqa, silliq bo'ladi. Chinor daraxtidan ham qimmatbaho buyumlar ishlanadi. O'rik daraxti- yog'ochi qoramtir qizg'ish bo'lib, undan asosan mayda buyumlar ishlashda foydalaniladi. Yog'och o'ymakorligida hoirgacha rivojiga o'z hissasini qo'shib kelayotgan usta O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat hodimi Ortiq Fayzullayev shu kungacha ko'plab ijodiy ishlari mavjud va yuzdan ortiq ko'rgazmalarda o'z ishlari bilan ishtirok etganlar. Usta bu san'at turini nozik did va mukammal mahorat bilan ishlaganlar. Ortiq Fayzullayev o'z ijodlari davomida yog'och o'ymakorligining uzoq asrlik boy an'alaridan keng foydalanganlar.

O'zbek amaliy san'atida yana bir keng tarqalgan san'at turidan bu "kandarok"likdir. Bu san'at turiga azal azaldan savdo-sotiq sohasida talab juda katta bo'lgan, unda foydalaniladigan metallar oltin, kumush, qizil mis va boshqa materiallardan foydalanib sa'nat asarlari yasab kelinadi. Bu hunarda ham san'at asarlarini asosiy o'rnini naqshlar va kompozitsiyalar egallaydi. Mis metalidan qadimdan keng foydalanilgan. Mis va uning qotishmalari insonning moddiy madaniyatini o'stirishda katta ahamiyat kasb etadi. Kandakorlik sohasida turli buyumlar yasalgan ulardan masalan, choynak, qumg'on, lagan, isiriqdon, obdasta, surmadon, dastsho'y shu kabi buyumlar haligacha o'z qadrini yo'qotmagan, shu kungacha yasab kelinmoqda.

Kulolchilik san'atining inson hayoti va rivoji davomida o'rni katta deb o'ylayman. Sababi har bir insoning uy ro'zg'or buyumlariga ehtiyoji bor, kulolchilik qadimdan rivojlanib shu kungacha shakllanib kelmoqda. Kundan-kunga ustalar o'z g'oyalari va ijodlari bilan turli yo'nalishlarni uyg'unlashtirgan holda zaruriy va dekorativ buyumlar yasab kelishmoqda. Kulolchilik loy va unga maxsus ishlov berish orqali ishlanadi. Kulolchilik O'rta Osiyoda yaxshi rivojlangan. Kulolchilik maktabi Toshkent, Andijon, Farg'ona, Buxoro, Samarqand va

boshqa hududlar kulolchilik maktablarida o'ziga xos yasash uslubi, texnologiyasi, naqsh kompozitsiyalari hamda koloroti bilan farqlanadi. Kulolchilikda ko'p yasaladigan buyumlar bular piyola va choynak, kosa, ko'za, tovoq, xurmacha, tovoq, xum, tandir, kichik dekorativ o'yinchoqlar va shu kabi buyumlar yasaladi. Vatanimizga tashrif buyurgan sayyohlar ko'pincha kulolchilik bilan yasalgan kichik dekorativ o'yinchoq va haykalchalarga qiziqib ularni xarid qilishadi. Vatanimizda shakllangan bu san'at turlari nafaqat O'zbekistonni balki o'z bejirimligi va go'zalligi bilan chet mamlakatlarda ham o'ziga qiziqish uygotmoqda.

Amaliy san'at insoniyat ongida o'ziga xos go'zalikni kashf etadi. Bu sohaga ta'luqli bo'lmagan shaxslarni ham qandaydir ohangrabo kabi o'z tarovati bilan o'ziga jalb qiladi. Amaliy san'at O'zbekistonning milliy an'analarini va qadriyatlarini o'zida mujassam etgan san'at turidir. Sababi turli izlanishlardan olib qaraganda O'rta Osiyodagi turli hududlardan qazib olinib, topilayotgan topilmalar ham aynan o'sha davrdagi amaliy san'at buyumlari va o'sha davr nafasi bilan ishlangan ijodiy ish namunalari. Milliy amaliy san'at tashqaridan olib qaraganda O'zbekistonning ajralmas bo'lagiga aylangan. Amaliy san'at deganda O'rta Osiyo xalqlari, ya'ni O'zbekiston va ularning bu sohadagi chuqur mehnati ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi. Bu soha ustalar mehnati bilan ularning halol mehnat qilib shogirdlariga o'z hunarining sir asrorlarini o'rgatib kelishi natijasida kundan kunga rivojlanib va shu kungacha o'z qadrini yo'qotmay kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S. Bulatov "O'zbek xalq amaliy bezak san'ati" Toshkent "Mehnat"1991, 14-46, 142-223, 226-256, 284-300-betlar.
2. M.X.Mirzaahmedov, S.Ergashev "Yog'och o'ymakorligi" Toshkent "O'qituvchi" 1995.
3. Qodirov Maxmudjon Muxammadjonovich. (2023). THE IMPORTANCE OF CONTINUING EDUCATION IN TRAINING HIGHLY QUALIFIED TECHNOLOGICAL EDUCATION TEACHERS. *Frontline Social Sciences and History Journal*, 3(05), 76-86. <https://doi.org/10.37547/social-fsshj-03-05-11>
4. Jabbarov, R., & Rasulov, M. (2021). FURTHER FORMATION OF STUDENTS' CREATIVE ABILITIES BY DRAWING LANDSCAPES IN PAINTING. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. <https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v2.09>
5. Расулов, М. (2021). НАУЧИТЬ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕШКОЛЬНЫХ УЧЕРЕЖДЕНИЯХ СОСТАВЛЯТЬ КОМПОЗИЦИИ НА УРОКАХ РЕЗЬБЫ ПО ДЕРЕВУ. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v2.44>
6. Rasulov Murad Absamatovich, & Abdurashidkhonova Muslimahon Bahodirhon Kizi, . (2021). Methodological Basis Of Creation, Organization And Decoration Of Platter's Artistic Composition In Applied Art. *The American Journal of Applied Sciences*, 3(04), 298-310. <https://doi.org/10.37547/tajas/Volume03Issue04-42>
7. Qodirov Maxmudjon Muxammadjonovich. (2023). THE IMPORTANCE OF CONTINUING EDUCATION IN TRAINING HIGHLY QUALIFIED TECHNOLOGICAL EDUCATION TEACHERS. *Frontline Social Sciences and History Journal*, 3(05), 76-86. <https://doi.org/10.37547/social-fsshj-03-05-11>

8. R.R. Jabbarov. Patterns in applied art of the uzbek folk // European Journal of Arts, 2023, №1. – С.11–14. DOI: <https://doi.org/10.29013/EJA-23-1-11-14>
9. Sh.B. Nazirbekova. Mportant and Specific Aspects of the Fine Arts in the Practice of Plain Air // European Journal of Arts, 2023, №1. – С.15–18. DOI: <https://doi.org/10.29013/EJA-23-1-15-18>
10. Kodirov Mahmudjon Mukhammadjonovich, . (2022). FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS OF FUTURE TECHNOLOGICAL EDUCATION. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 3(10), 34–41. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-10-06>
11. Jabbarov, R. (2021). Уникальное направление, вдохновленное творчеством Камолиддина Бехзода, великого миниатюриста Восточного Возрождения. Общество и инновации, 2(5/S), 59–67. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss5/S-pp59-67>
12. Talipov, N., & Talipov, N. (2021). CREATIVE TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ACTIVITY THROUGH ART EDUCATION. Збірник наукових праць ЛОГОС.
13. Халимов, М. К. Сравнение продуктивности учебной доски и проектора в преподавании предметов, входящих в цикл инженерной графики / М. К. Халимов, Р. Р. Жабборов, Б. Х. Абдуханов, А. А. Мансуров. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 6 (192). — С. 203-205. — URL: <https://moluch.ru/archive/192/48066/>
14. Maxkamova, S., & Jabbarov, R. (2022). Axborot - kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanib tasviriy san'at ta'limi samaradorligini oshirish metodikasi. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 27–29. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5097>
15. Ravshanovich, J. R. (2021). Rangtasvir Taraqqiyotining Ustuvor Yo'nalishlari. Бошқарув ва Этика Қоидалари онлайн илмий журнали, 1(6), 137-148.
16. Kholmuratovich, M. K., Mardanaqulovich, A. S., Ravshanovich, J. R., Sharifovna, K. U., & Shodiyevna, B. O. (2020). Methodology of Improving Independent Learning Skills of Future Fine Art Teachers (On the Example of Still Life in Colorful Paintings). International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(05).
17. Jabbarov, R. (2019). Formation of Fine Art Skills by Teaching Students the Basics of Composition in Miniature Lessons. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 17(1), 285-288. doi:<http://dx.doi.org/10.52155/ijpsat.v17.1.1424>
18. Nazirbekova, S., Talipov, N., & Jabbarov, R. (2019). Described the Educational, Scientific, and Educational Institutions of the Miniature. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 15(2), 364-367. doi:<http://dx.doi.org/10.52155/ijpsat.v15.2.1192>
19. Abdirasilov, S., & Maxkamova, S. (2019). Research of Structure of Fractals in a Life of Mankind and Fine Arts Products. International Journal of Progressive Sciences and

Technologies, 17(1), 302-305.

20. Akhmedov Mukhomod-Umar Bakhridinovich. (2022). THE IMPORTANCE OF FOLK APPLIED ART IN THE FORMATION OF YOUTH CREATIVE ACTIVITY. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 3(02), 142-156. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crijp-03-02-23>

21. Муслимахон Абдурашидхонова, & Мурад Расулов (2021). Ташкентская школа резьбы по дереву и представители узбекского народного прикладного искусства. Общество и инновации, 2 (5/S), 130-137. doi: 10.47689/2181-1415-vol2-iss5/S-pp130-137

22. Murad Absamatovich Rasulov (2022). O'ZBEK XALQ AMALIY SAN'ATINI TASHKIL TOPISHI VA TARIXIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2 (5), 319-329.

23. Абдурашидхонова, М., & Расулов, М. (2021). Ташкентская школа резьбы по дереву и представители узбекского народного прикладного искусства. Общество и инновации, 2(5/S), 130-137. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss5/S-pp130-137>

24. Расулов, М. А., Расулова, А. М., & Хакимова, Д. (2016). Искусство резьбы по дереву в Узбекистане. Новый университет. Серия: Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук, (4), 87-89.

25. Расулова, А. М., Расулов, М. А., & Барноева, Г. Р. (2016). ТЕХНОЛОГИЯ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ. Вопросы гуманитарных наук, (2), 115-117.

26. Murad Absamatovich Rasulov, Muslimakhon Bakhodirxon kizi Abdurashidkhonova. Uzbek National Practical Art and Its Development Stages. Vol 10, No 3 (2023)

27. Туланова Дилноза Журахановна (2022). ФОРМИРОВАНИЕ И СПЕЦИФИКА РАЗВИТИЯ ПЕЙЗАЖНОЙ ЖИВОПИСИ УЗБЕКИСТАНА. European Journal of Arts, (1), 8-15.